

DOI: 10.55666/folklor.1699283

OSMANLI DÖNEMİ KUMKAPI HALILARI VE TÜRK DOKUMA KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Hacer Nurgül BEGİÇ* & Dilek PEHLİVANOĞLU**

Öz

Halı, gündelik yaşamda iç mekanlarda yer yaygısı, divan üzerinde örtü, duvarda süsleme veya namaz kılmak için seccade olarak kullanılsa da Türk kültüründe yapıldığı dönemin estetik ve sanat anlayışını yansıtan özel bir yere sahiptir. Orta Asya'dan Anadolu topraklarına uzanan Türk kültür tarihinde, yaşanan coğrafya ve yaşam biçimlerine göre şekillenen ve üretilen dönemin sosyokültürel anlayışına dair bilgiler veren zengin bir halı sanatı karşımıza çıkar. Konar göçer yaşam sürerek hayvancılıkla geçinen Türkler hareketli yaşamın gerektirdiği barınma ve giyinme ihtiyaçlarını yetiştirdikleri hayvanlardan elde ettikleri yün liflerinden karşılamışlardır. Ürettikleri dokumaları zamanla renklendirip çeşitli motiflerle bezeyerek sanat anlayışlarını katmışlardır. Orta Asya'dan göçle Anadolu topraklarına gelen Türkler beraberlerinde kültürel birikimlerini de taşıyarak yeni yurtlarındaki yaşam koşullarına uygun halı üretimlerini sürdürmüşlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri döneminden sonra kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletip bir Cihan devleti haline gelerek güçlenmesi Türk halı sanatında yeni gelişmelere zemin hazırlamıştır. Osmanlı Sarayı'nda teşkilatlanan üretim alanlarından birisi de dokumacılıktır. Saray ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak için kurulan atölyelere imparatorluk sınırları içinde bulunan önemli halı üretim merkezlerinden seçkin ustalar getirtilmiştir. 16. yüzyıldan itibaren saray bir taraftan yapılacak sanat üretimleri için motif, ve desen kompozisyonlarının tasarımlarını kurduğu atölyelerde yetenekli ustalar tarafından geliştirirken bir taraftan da ihtiyaçlarının bir kısmını dışarıdan tedarik yoluna gitmiştir. Bu dönemde saray dışında Anadolu'nun bazı bölgelerinde üretilen halılar da yurt dışında alıcı bulmuş ve çok talep görmüştür. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Kumkapı semtine Anadolu'dan dokuyucu ve ustalar yerleştirilmiştir. Sarayda görevli ustalar aynı zamanda Kumkapı'da atölye açarak üretim yapmışlardır. Kumkapı semtinde üretim yapan ustaların halıları kendine has üretimleriyle öne çıkmış ve "Kumkapı Halıları" olarak adlandırılmıştır. Sınırlı sayıda üretildiği bilinen bu halılar daha çok koleksiyoner ve halı tüccarlarına pazarlanmıştır. Günümüzde yerli ve yabancı koleksiyonerler ile müzelerde sergilenmekte olan Kumkapı halıları zaman zaman çok yüksek fiyatlarla müzayedelerde el değiştirmektedir. Bu çalışmada Kumkapı halılarının tarihsel gelişimi, sanatsal ve teknik özellikleri ele alınacak ve bu halıların Türk dokuma kültüründeki yeri detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, dokuma, halı sanatı, Osmanlı, Kumkapı.

* Prof. Dr. İzmir Demokrasi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, begicnurgul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5727-7516

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, dilekpehlivanoglu@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8646-218X.

KUMKAPI CARPETS IN OTTOMAN CARPET ART AND PLACE IN TURKISH WEAVING CULTURE

Abstract

Although carpets are used in daily life as floor coverings in interiors, covers on couches, ornaments on walls or prayer rugs for prayer, they have a special place in Turkish culture that reflects the aesthetic and artistic understanding of the period in which they were made. In the history of Turkish culture extending from Central Asia to Anatolia, we encounter a rich carpet art that is shaped according to the geography and lifestyles lived and provides information about the sociocultural understanding of the period in which it was produced. The Turks, who lived a nomadic life and subsisted on animal husbandry, met the shelter and clothing needs required by the mobile life from the wool fibers obtained from the animals they raised. They added their artistic understanding by coloring the weavings they produced over time and decorating them with various motifs. The Turks who migrated from Central Asia to Anatolia continued to produce carpets suitable for the living conditions in their new homeland by carrying their cultural accumulation with them. The Ottoman Empire, which was established after the Anatolian Seljuk Empire and the Anatolian Principalities period, expanded its borders and became a Jahan state and became stronger, paving the way for new developments in Turkish carpet art. One of the production areas organized in the Ottoman Palace was weaving. The workshops established to meet some of the needs of the palace brought distinguished masters from important carpet production centers within the borders of the empire. From the 16th century onwards, while the palace developed motif, pattern and composition designs for art productions by skilled craftsmen in the workshops it established, it also outsourced some of its needs. During this period, carpets produced in some regions of Anatolia outside the palace also found buyers abroad and were in great demand. In the last period of the Ottoman Empire, weavers and craftsmen from Anatolia were settled in Kumkapı district. The masters working in the palace also opened workshops in Kumkapı and made production. The carpets of the masters who produced in the Kumkapı neighborhood stood out with their unique production and were called “Kumkapı Carpets”. These carpets, which are known to have been produced in limited numbers, were mostly marketed to collectors and carpet traders. Today, Kumkapı carpets, which are exhibited by local and foreign collectors and museums, change hands at auctions with very high prices from time to time. In this study, the historical development, artistic and technical characteristics of Kumkapı carpets will be discussed and the place of these carpets in Turkish weaving culture will be evaluated in detail.

Keywords: Turkish culture, weaving, carpet art, Ottoman, Kumkapı.

Giriş

Barınma ve giyinme yaşamsal ihtiyaçların başında gelmesi nedeniyle insanoğlu tarafından çok eski çağlardan itibaren bu ihtiyacın giderilmesine çalışılmıştır. Bu amaçla bitkisel ve hayvansal liflerden ihtiyaçlara uygun üretimler yapılmıştır. Atkı ve çözgü ipliklerinin birbiri arasından geçirilerek oluşturulan yüzeylere dokuma adı verilmektedir. Türklerin de dokuma üretimleri çok eski tarihlere kadar gitmektedir.

Dokumanın nerede ve ne zaman bulunup kullanıldığına dair kesin bir bilgi bulunmasa da ihtiyaç nedeniyle birçok kültürde çok eski tarihlerden beri üretildiği tahmin edilmektedir. Türkler de Orta Asya dönemlerinde konar göçer yaşam biçimine uygun olarak yetiştirdikleri hayvanlardan elde ettikleri yün liflerinden dokumalar yapmışlar ve yaşamın birçok alanında kullanmışlardır. Bu bağlamda halı dokumacılığı da her dönem gelişerek göçle Anadolu topraklarına taşınmıştır. Anadolu Türk tarihinde Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde kesintisiz olarak üretimlerine devam etmiştir.

Tarihçe

Türk halı sanatı tarihini Orta Asya ve Anadolu topraklarında kesintisiz izlemek mümkündür. Orta Asya’da İskitler, Hunlar, Göktürkler ve Uygur dönemini kapsayan dönemde Türkler konar göçer yaşam biçimine uygun olarak hayvancılıkla geçinmişler ve dokuma kültürleri de buna paralel gelişme göstermiştir. Hayvanlardan elde ettikleri yün liflerinden halı dokumuşlar ve yaşamlarının birçok alanında kullanmışlardır.

Rus arkeolog Rudenko’nun 1947- 49 yıllarında Sibiryâ bölgesinde bulunan Altay Dağları eteklerinde yaptığı kazılarda, V. Pazırık Kurganında (mezar odası) ele geçen buluntular içinde günümüzde Pazırık halısı Türklere ait bilinen ilk halı olarak kabul edilir. Halen Rusya’da St. Petersburg şehrinde bulunan Ermitaj Müzesi’nde sergilenmektedir (Diyarbakirli, 1942: 132-154). M.Ö. III-II, yüzyıllara tarihlenen halının bilim insanlarıncâ Asya Hunları tarafından dokunduğu kabul edilmektedir (Yetkin: 1991: 7). Halı, çiçek motifleri, geyik ve atlı süvari figürleri ile bezenmiştir ve Türk düğümü (Gördes düğümü) ile dokunmuştur. Pazırık halısının özellikleri ve dokunduğu dönem dikkate alındığında, Türklerin halıcılıkta ulaştıkları sanat seviyesi ve ne kadar köklü birikimleri olduğu anlaşılmaktadır.

VI. yüzyılda, Kök-Türkler döneminde halı ve kumaş dokumacılığı yaygın bir üretim alanıydı. Bu dönemde Göktürkler, Orta Asya’dan Karadeniz’e kadar uzanan geniş bir coğrafyada siyasi ve ekonomik olarak etkili olmuş aynı zamanda İpek Yolu’nun denetimini sağlamışlardır. İpek ticareti konusunda Bizanslılarla yapılan anlaşmayla (568), ipekli kumaşların Bizans üzerinden Avrupa’ya hatta İspanya’ya ulaştığı bilinmektedir (Aka, 193: 57-58). Bu bilgilerden Türkler’de halı üretiminin Orta Asya’da çok eski dönemlerden itibaren ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Orta Asya’da hüküm sürmüş Türk devletlerinde halı, aynı zamanda hükümdarlar tarafından taht örtüsü olarak da kullanılmıştır. Bu nedenle VII-VIII. yüzyıllarda da Türkistan, Buhara, Uygur ve Hazar bölgelerinde halı yaygın olarak dokunmuştur (Görgünay Kırzioğlu, 195: 39). Hükümdarların tahtında halının örtü olarak kullanılması Türklerde halı sanatına verilen özel değeri göstermektedir.

Anadolu coğrafyasında halı dokumacılığına dair bilgiler seyahatnamelerde de yer alır. XIV. yüzyıl başlarında Anadolu’yu gezen, İbn Batuta Aksaray hakkında;“ ... bu şehirde kendi adıyla anılan koyunun yünüyle halılar dokunur. Bu halıların hiç bir ülkede eşi benzeri yoktur. Bu nedenle halılar Suriye, Irak, Mısır, Hindistan, Çin ve Türk ülkelerine gönderilir” demektedir (Parmaksızoğlu, 1971: 23). Türkler Orta Asya’dan Anadolu’ya göç ederken kültürel birikimlerini de taşımışlar ve halı sanatını da yerleştikleri yeni yerlerinde icra etmeyi sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Dönemi Anadolu Türk Halıları

Osmanlı’nın 16. Yüzyıl başlarında Kahire ve Tebriz’i topraklarına katması ile diğer sanat dallarında olduğu gibi halı sanatında da yeni bir döneme girildiği görülür. Fethettikleri ülkelerde karşılaştıkları halı sanatını kendi sanatları ile birleştirme imkanı bulmuşlardır. Böylece saray dışında dokunan Klasik Anadolu Halıları yanında 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Saray

Halıları denilen ve saray tarafından yönlendirilen yeni bir üretim hamlesi başlar. Halılarda teknik ve kompozisyon bakımından farklı bir üslup dikkati çeker (Aslanapa, 1987: 108). Osmanlılar sanat anlayışları ile yeni egemenliği altına giren ülkelerin sanat anlayışlarını sentezleyerek kendine has kültürün oluşmasını sağlamışlardır.

Türk halı sanatının en parlak dönemi, 16. ve 17. yüzyılda ortaya çıkan Uşak halıları ile Osmanlı saray halıları olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Bu dönem ürünlerinden Madalyonlu ve Yıldızlı Uşak halıları, dönemin karakteristik örnekleri olarak öne çıkar. 16. yüzyıl başlarından itibaren hızla gelişerek klasik formunu alan Madalyonlu Uşak halıları yalnızca Osmanlı coğrafyasında değil ayrıca Avrupa pazarlarında da yer edinmiş ve ihraç edilmiştir (Yetkin: 1991: 87). Osmanlı İmparatorluğunun güçlenmesi ve zenginleşmesi ile birlikte saray merkezli olarak üretimlerin kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi halıda yeni bir sanat anlayışı dönemine girildiğini göstermektedir.

Osmanlı Sarayı'na bağlı olarak üretilen halılara ilişkin en eski yazılı bilgilere, Topkapı Sarayı Arşivi, Başbakanlık Arşivi ve İstanbul Belediyesi Arşivi'ndeki belgelerden ulaşılmaktadır. Bu belgelere göre; İstanbul'da saray merkezli teşkilatın kurularak halı dokunduğunu ve saray teşkilatında sanatkar cemaatleri (Ehl-i Hiref) arasında halı dokuyanlar cemaatinin (Cemaat-i Kalice Bafan-ı Hassa) bulunduğu anlaşılmaktadır (Çetintürk, 1968: 716). Sanat üretimlerinin saray içinde ayrı bir teşkilat kurularak yapılmaya başlanması diğer sanat dallarında olduğu gibi halı sanatında da köklü birikimlerin oluşmasına ve bir disiplin içerisinde merkezden kontrol edilerek yönlendirildiğini göstermektedir.

Saraya bağlı Ehl-i Hiref sanatkarları, Osmanlı sanatının üsluplarının belirlenmesi ve yönlendirilmesinde etkin bir örgüt olmuştur. Bu sanatkarlar örgütü, saray kapıkulu mensuplarından olduğu gibi, çarşıda çeşitli sanat kollarında seçkinleşmiş ustaların saray hizmetine alınmasıyla da oluşturulmuştur. (İnalçık, 2008: 46). Saray üslubunun belirlenmesi ile çini, kitap süsleme, taş ve ahşap işçiliği, tezhip, kumaş ve halı desenlerinde ortak uygulamalar yapıldığı görülür.

Türk halıcılığının klasik gelişiminin yanında teknik ve desen açısından tamamen farklı özellikler taşıyan Osmanlı Saray halıları, 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı sanatında görülen natüralist eğilimler doğrultusunda lale, sümbül, karanfil ve nar çiçekleri gibi bitkisel motiflerle yeni bir üslup geliştirilmiştir. Oldukça ince dokunan ve zengin desen kompozisyonuna sahip bu halılarda, motifler arasındaki zarif geçişleri sağlamak amacıyla klasik Gördes düğümü yerine İran Sine düğümü tercih edilmiştir. Yün ve pamuk ipliklerle sık düğümlenerek oluşturulan bu halılar, kadifemsi bir yumuşaklıkta dokuya sahiptir. Saray halıcılığı, 18. yüzyıla kadar önemini sürdürmüş, ardından 19. yüzyıl sonlarına kadar Türk halı sanatında gelişim devam etmiştir. 1844 yılında Abdülmecit'in Hereke'de kurdurduğu kumaş tezgahlarına, 1891 yılında II. Abdülhamit 100 halı tezgahı daha ekleterek Hereke'de halıcılığı başlatmıştır (Aslanapa, 1997: 24). Saray tarafından kurulan atölyelerde sarayın ihtiyacı olan sanat ürünlerinde uygulanacak desenler de bu işte uzman desinatörler tarafından oluşturulmuştur. "1891'de Viyana'daki Osmanlı Sergisi, Türk halılarının sistematik araştırılmasına ve ticaretinin gelişmesine neden olmuştur. Viyana sergisini, 1910 Münih, 1914 Budapeşte sergileri takip etmiştir" (Uğurlu, 2021: 354).

Osmanlı'nın Son Dönemi Özel Üretim Grubu Kumkapı Halıları

Türklerde halı, asırlar boyu gelişim ve değişim içinde üretildiği dönemin sosyokültürel anlayış ve estetik değerlerini yansıtan maddi kültür unsurları olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu topraklarına taşınan kültürel birikimler içinde halı sanatı da gelişerek üretimlerini kesintisiz sürdürmüştür. Anadolu'da Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini içeren tarihsel süreçte de halı sanatının dönem dönem değişimler göstererek geliştiği görülür. Bu üretim gruplarından birisi de Osmanlı'nın son döneminde özel teşebbüs tarafından İstanbul Kumkapı semtinde üretilen ve Kumkapı halıları olarak adlandırılan halılardır. Motiflerin belirli düzende yerleştirilmeleri kompozisyonlarının oluşturulmasını sağlar. Geleneksel alışkanlık ve adetlere ek olarak dokumacının bakış ve yaklaşımına göre halıların kompozisyonları dokumacının dokuma deneyimi ve yaratıcılığına göre değişmektedir. Halıdaki motifler, toplumun kültürel birikimini hatırlaması, tekrar ederek devam ettirilmesini sağlamaktadır" (Uğurlu ve Uğurlu, 2024: 224).

19. yüzyıl ortalarından itibaren, Sivas ve Kayseri'de ipek halılar üretildiği bilinmektedir. Bu özel teşebbüs üretimleri tüccarların atölyelerinde yapılmaktaydı. İstanbul sarayları için ortaya çıkan

halı ihtiyacını karşılamak için Saray tarafından İstanbul Feshane semtinde kurulan halı atölyesine bu yörelerden halı dokuyucusu ve usta getirtildiği bilinmektedir. Çoğunluğu Ermeni asıllı ustalar ve dokuyucular Kumkapı semtine yerleştirilmiş ve orada bulunan Kumkapı atölyelerinde Osmanlı hanedanı için ipek halılar dokutulmuştur (Önder, 2017: 24-25). Halı ustaları bir taraftan saray için üretimler yaparken diğer taraftan Kumkapı semtindeki atölyelerde özel üretimlerini sürdürmüşlerdir.

Hereke Halı Fabrikası'nda üretim, fabrikanın baş desinatörünün teşvikiyle başlar ve ilk örneklerinde 16. ve 17. yüzyıl İran halıları ve Osmanlı saray halılarının kompozisyonlarına yer verilmiştir. Bununla birlikte, Bursa, Kayseri, Sivas, Erzincan gibi illere ait geleneksel halı motifleri modernize edilerek kullanılmıştır. Zamanla, bu stilistik çeşitlilik içerisinde “Kumkapı Stili” olarak adlandırılabilir kendine özgü bir tasarım anlayışı gelişmeye başlamıştır (Farrow ve Harrow, 1993: 11). Kumkapı'da üretilmeye başlayan halılar saray merkezli Hereke halı fabrikasında üretilen halı kompozisyonlarını ve Anadolu'da üretilen geleneksel modelleri modernize ederek kullanmışlardır. Zamanla İran halı sanatından da etkilenecek kendi stillerini yaratmışlardır.

Kumkapı halılarının çoğunluğu, Kayseri'nin Bünyan ilçesinden gelen gayrimüslim ustalar tarafından dokunmuştur. Bu ustaların isimleri yaygın olarak halıların bir köşesine attıkları imzalar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır (Çokay, 2015: 89-90). Kumkapı halılarının ilk ve en tanınmış temsilcileri arasında, “Şişman Agop” olarak da bilinen, Hagop Kapucıyan ve Zareh Penyanin yer alır. Bu öncü isimlerin yanı sıra, Garabet Apelyan, Tosunyan Avedis Tamışçıyan, Mehmet Özçevik ve Yalova'daki atölyesinde Kumkapı stilinde üretime devam eden Avak Şirinoğlu, bu geleneğin temsilcileri arasında bulunmaktadır (Önder, 2015: 106-112).

Farrow ve Harrow'un birlikte kaleme aldıkları eserde, “Oriental Carpets as An Investment” adlı kitabın yazarı Solomon Franses'in babasının “Kanata” adlı bir ustadan söz ettiği belirtilmektedir. Kanata'yı tanıyan ve onun geçmişi ile çalışmaları hakkında bilgi sahibi olan David Franses'in aktardığına göre, bu usta padişah tarafından İran'dan İstanbul'a getirilmiş ve kendisinden mesleğini genç kuşaklara öğretmesi istenmiştir. Kanata'nın halıları, yüksek kaliteye sahip olmasıyla tanınmış; zemin ve bordürlerinde sekiz ile dokuz renk kullanılarak metal iplikle rölyef etkili desene sahip halılar dokumuştur. Aynı zamanda halıların değerini ve estetik niteliğini artırmak amacıyla değerli taşlar ve inciler de kullanılmıştır. Hayatına dair detaylı bilgi olmayan ustanın 1875-1880 yılları arasında Kumkapı'da özgün bir halı ekolü oluşturarak üretim yaptığı düşünülmektedir (Harrow and Farrow, 1993:65).

Kanata'dan sonra Kumkapı halılarının ilk ustalarından olan Zareh Penyanin, II. Abdülhamit döneminde saray teşkilatında desinatör olarak çalışmış, bu sayede de Topkapı'da bulunan klasik dönem halı örneklerini yakından inceleme imkanı bulmuştur. Ustaların gözlemlerinin yanı sıra, halı dokumacılığında büyük gelişme kaydeden Hereke fabrikası desinatörünün desteği ve Hereke halı fabrikasının tecrübesi ile üretime başlayan ustalar, ipeği Bursa'dan, altın ve gümüş metal ipleri Fransa'dan temin etmiş ve renklendirmede bitkilerden yararlanmışlardır (Farrow ve Harrow, 1993: 11). Bu gelişmeler Kumkapı halı ustalarının Osmanlı halı sanatındaki son dönem gelişmelerine paralel hareket ettiklerini göstermektedir.

Kumkapı halı ustası Avak Şirinoğlu Zareh Penyanin'in vefatı sonrası halı dokuma malzemelerini alarak dokumasını yarım bıraktığı Kumkapı halısını tamamlamış ve böylece Kumkapı stilini öğrenerek aynı tarzda ipek halı üretmiştir. (URL 1)

Kumkapı halılarının Osmanlı İmparatorluğu'nda iç karışıklıkların yaşandığı, dünya savaşının başladığı ve devamında İmparatorluğun yıkılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması gibi birçok önemli olay ve değişikliğin olduğu yıllarda üretilmesi az bilinmesine neden olmuştur. Ayrıca üretimde çalışan gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmeleri ve halıların çoğunun yabancı koleksiyonerler tarafından satın alınması ve bir kısmının müzelerde bulunması az bilinmesindeki nedenlerdendir (Karaman, 2024: 1691).

Resim.1. Göbekli merkezli klasik motifli modernize halı örneği.

Kaynak: Özel koleksiyon.

Avrupa ve Amerika’da müze ve koleksiyonlarda örnekleri bulunan Kumkapı Halılarının en önemli özelliği Osmanlı saray halılarının parlak dönemi olan 16. yüzyıl halılarına olan benzerliğidir. Kumkapı halılarından günümüze yaklaşık 200 adet örnek ulaşabilmiştir (Şahin, 2017: 11).

Kumkapı halılarının 32 tanesini satın alıp düzenlediği sergi ve katalogla tanıtan Lucien Arkas en kapsamlı koleksiyona sahiptir. Ayrıca koleksiyoner Keşisyan ailesinin de 15 adet Kumkapı halısına sahip olduğu belirtilmektedir (Karaman, 2024: 1693). Diğer taraftan yurt dışındaki müzelerde ve koleksiyonerlerde Kumkapı halılarının olduğu ve bu halıların zaman zaman müzayedeye çıkarılarak el değiştirdiği bilinmektedir.

Kumkapı Halılarının Desen Kompozisyonu Ve Teknik Özellikleri

Kumkapı halıları, Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan “Topkapı Halılarının desen ve dokuma tekniklerinin incelenerek yeniden uygulanmasıyla üretilmiştir. Safevi Dönemi’de (1501-1772) İran’da dokunmuş olan bu halılar, ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde savaş ganimeti olarak saray hazinesine getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda da İran şahları tarafından Osmanlı sultanlarına halılar hediye olarak gönderilmiştir. Bugün Topkapı Müzesi’nde bulunan otuz beş adet Safevi Dönemi’ne ait gümüş ve altın işlemeli ipek halının geçmişte elli beş adet olduğu, ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında çıkan karmaşa ve buhran döneminde yirmi tanesinin kapalı çarşı esnafının eline geçtiği ve bu yolla batıdaki koleksiyonlara intikal ettiği düşünülmektedir. Bu halılar dönemin halı ustaları ve tüccarları tarafından yakından inceleme imkanı bulmuş, İstanbul ve çevresinde gelişen ipek halı imalatında yeni bir sayfa açılmıştır (Önder, 2017: 25).

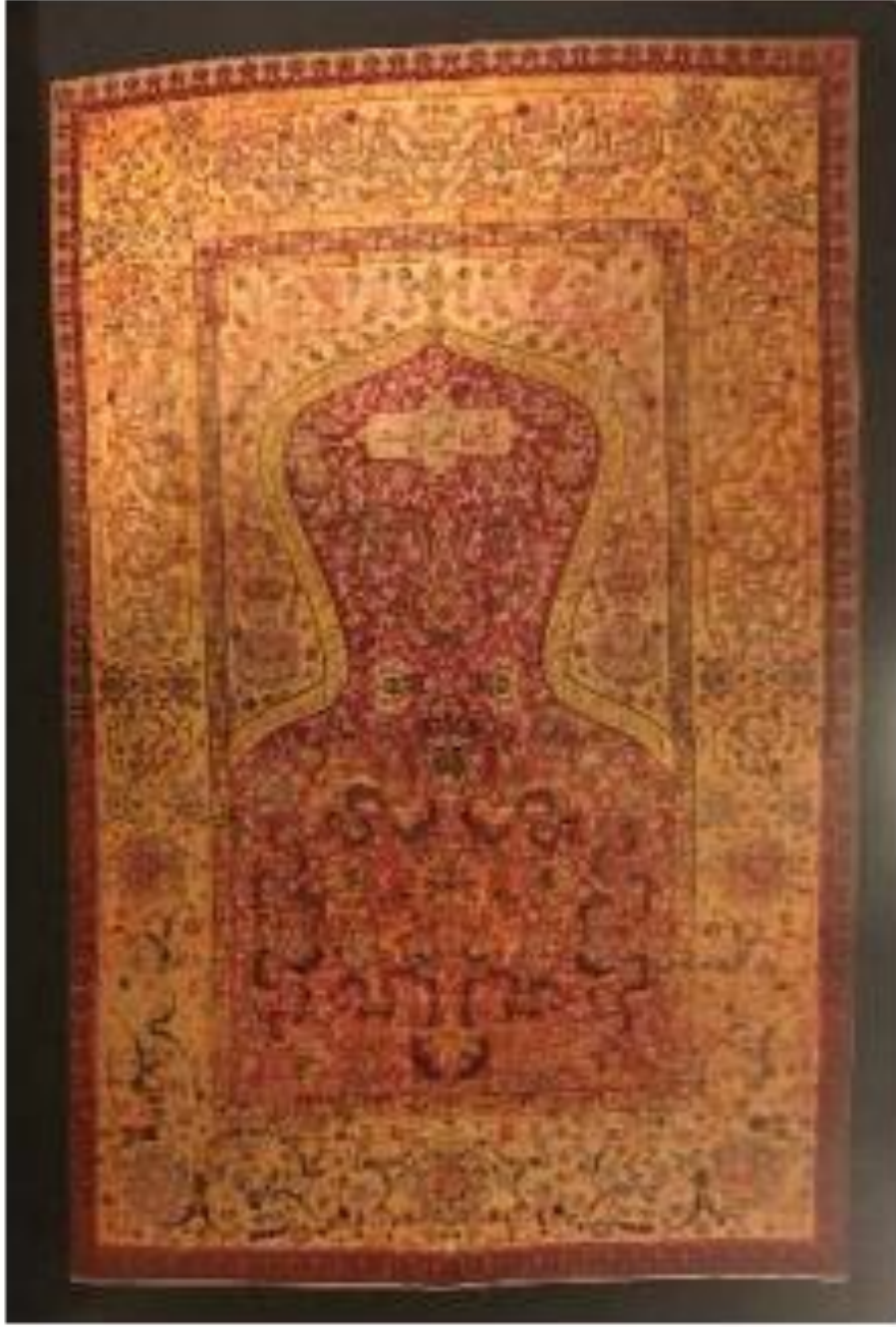
Kumkapı halıları, teknik olarak Gördes (Türk) düğümü ile dokunmuş olup, kompozisyon olarak sonsuz tekrar düzeninde orta halıları ve seccadeler olmak üzere iki grupta üretilmişlerdir. Seccade türünde olanlar çeşitli mihrap formları sergilerler. Desen özellikleri bakımından bu halılarda İran ve Osmanlı olmak üzere iki tarzın etkisi görülür. İran etkisinde olanların orta kompozisyonlarında Hatayi tezyinatı arasına natüralist tarzda hayvan figürleri işlenmiştir. Klasik dönem Osmanlı saray sanatı ekolü tesiri altında olanlarda ise “Saz Yolu Üslubu” egemendir. Bunun bir sebebi Kumkapı halı tasarımcılarının dönemlerine göre daha eski halıları örnek almaları ve küçük değişikliklerle klasik örneklerin türevi tasarımlar oluşturmayı tercih etmeleridir (Çokay, 2017: 18).

Resim. 2. Agop Kapucuyan'ın natüralist tarzda hayvan figürlü Kumkapı halısı.

Kaynak: Arkas Koleksiyonu.

Kumkapı halılarında Sine (İran) düğümü yerine Gördes (Türk- çift düğüm) tekniğinin kullanılması bir taraftan halının dayanıklılığını artırırken diğer taraftan motiflerin daha net bir şekilde dokunmasını sağlamıştır. Kompozisyon olarak seccade türünde dokunan halılarda çeşitli mihrap formlarının kullanıldığı ve ayetlerle zenginleştirildiği görülür. Zareh Penyamin tarafından tasarlanan “sultan başı” stili mihrap formunu seccade türü halılarında uyguladığı görülür. (Resim.3) Halılarda bitkisel bezemelerin yanında ustaların çok çeşitli ve renkte bitkisel desen ve çiçeklerin yanında doğada var olan hayvanlar filler ve av sahneleri ile mitolojik hayvan figürlerinin bir arada tasvir edildiği görülür. (Resim.5) Bazı Kumkapı halıları tamamen çiçek, hançer yaprakları, tomurcuk dallarla bezenmiştir. (Resim.6) Bir çok halıda madalyon kompozisyonlu, vahşi hayvan, çiçek ve bitkisel bezemelidir. (Resim.7)

Resim 3. Zareh Penyamin'e ait, 'sultan başı' mihrap formu seccade halısı.
Kaynak: Arkas Koleksiyonu.

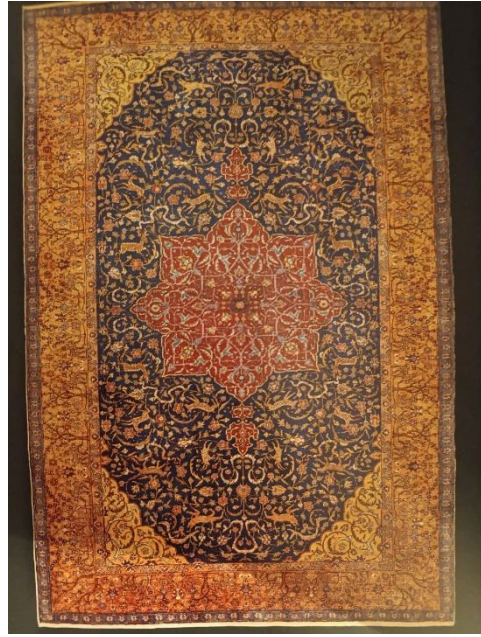
Resim.4-Zareh Penyamin-Avak Şirinoğlu
Arkas Koleksiyonu

Resim.5- Agop Kapuciyan Kumkapı halısı
Arkas Koleksiyonu

Resim.6- Çiçek, yaprak, dal ve bitkisel motifli
Kumkapı halısı
Arkas Koleksiyonu

Resim.7-Madalyonlu, çiçek, ağaç, ceylan ve leopar
bezemeli Kumkapı halısı - Agop Kapuciyan
Arkas Koleksiyonu

Kumkapı halılarında, süsleme özellikleri bakımından Osmanlı saray halılarında görülen bezeme anlayışının izleri yaygın biçimde görülmektedir. Bu halılarda bitkisel süsleme unsurları önemli bir yer tutmakta; uzun ömrü simgeleyen selvi ağaçları, yeniden doğuşu ifade eden çiçek açmış ağaçlar, çeşitli kuş türleri, ceylan ve geyik gibi zarif hayvan figürlerinin yanı sıra güç ve kudreti temsil eden aslan ve leopar gibi vahşi hayvan figürlerine de yer verilmektedir. Bitkisel motifler arasında ise lale, sümbül, karanfil, hatayi motifleri ve hançer yaprakları dikkat çeken unsurlar arasında yer almaktadır (Aslanapa ve Fazlıoğlu, 2006: 17-18).

Desen ve teknik bakımından üst kalitede özelliklere sahip Kumkapı halılarında altın ve gümüş kılıbdan ipliğin kullanılması ve bu alanlarda kilim dokumada kullanılan “sumak” dokuma tekniğinin uygulanmış olması önemli bir özelliktir. Ancak geleneksel halı dokumalarında, düğümlü halı ile sumak dokuma tekniğinin birlikte kullanıldığı örnekler mevcut değildir (Arslan, 2018: 698). Kilim dokumada kullanılan sumak tekniğinin halıda düğüm tekniği ile birlikte uygulanması Kumkapı halılarını diğer halı gruplarından ayıran diğer özelliklerdendir.

Kumkapı halılarında rumi, hatayi, penç, yaprak, bulut ve çiçek dallarından oluşan motifler ve içinden çiçek motifleri taşan bereket boynuzu motiflerinin yanı sıra çokça yılan, kaplan, leopar, geyik, tavus kuşu, kuş, leylek, ceylan, fil, at, at üstünde insan figürleri, aslan, üzerinde insan taşıyan fil figürleri, ejderha gibi mitolojik hayvan tasvirleri, kanatlı melek tasvirleri ve çeşitli av sahnelerinin tasvir edildiği motifler ve kompozisyonlar da kullanılmıştır (Arslan, 2018: 697). Kumkapı halılarında kullanılan desen, figür, tasvir ve motif çeşitliliği Osmanlı’nın son döneminde ulaşılan üstün sanat ve estetik düzeyi göstermektedir.

Sonuç

Kumkapı halıları, Osmanlı’nın son dönem sanat ve estetik anlayışını yansıtan maddi kültür değerleridir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul’un Kumkapı semtinde Ermeni ustalar tarafından dokunan bu halılar, ipek, altın ve gümüş ipliklerle işlenmiş detaylı desenleriyle Osmanlı saraylarının yüksek sanat zevkini yansıtmıştır. Diğer taraftan İran tarzından da etkilenmiştir. Hem teknik üstünlükleri hem de sanatsal zenginlikleriyle bu halılar, Osmanlı kültürünün dünya çapında tanınmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Arkas Koleksiyonu, bu kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından önemli bir rol üstlenmiş; Kumkapı halılarının tarihsel ve sanatsal değerini uluslararası platformlarda görünür kılmayı sağlamıştır.

Kumkapı halıları, Türk kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde bu halılar, sadece estetik birer sanat eseri olarak değil, aynı zamanda Türk tarihinin bir dönemine ışık tutan kültürel zenginliklerdir. Osmanlı’nın son dönem yüksek sanat anlayışını yansıtan Kumkapı halılarının özel koleksiyonlar yanında Kültür ve Turizm Bakanlığı eliyle ihalelerden satın alınarak müzelerde sergilenmesi ulusal ve uluslararası boyutta daha çok tanınmasına ve ilgi görmesine neden olacaktır.

Kaynaklar

- ASLANAPA, O. (1987). Türk Halı Sanatı. *Erdem*, 3(7), 99–110.
- ASLANAPA, O. (1997). Türk Halı Sanatının Tarihi Gelişmesi. *Ariş Dergisi*, (111), 120–126.
- ASLANAPA, O., & Fazlıoğlu, A. (2006). *Düğümün Son Halkası: Saray Halıları*. TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- AKA, İ. (1993). *İpek Yolu Üzerinde İran*. In Unesco İpek Yolları Deniz Araştırmaları Gezisi Konferansları (30 Ekim 1990, İzmir). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARSLAN, S. (2018). Kumkapı Halılarında Desen ve Teknik Özellikler. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(46), 695–700. <https://doi.org/10.7816/idil-07-46-08>
- ÇETİNTÜRK, B. (1968). İstanbul’da 16. Asır sonuna kadar Hassa Halı Sanatkârları. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 715–731.
- ÇOKAY, M. Ö. (2015). XX. yüzyılda Kumkapı halıları. In M. Unustası (Ed.), *Arkas Koleksiyonunda Osmanlı Halı Sanatı, 1834–1930* (pp. 89–90). Mas Matbaacılık.
- ÇOKAY, M. Ö. (2017). Kumkapı halılarının tarihçesi. *Arkas Koleksiyonu’nda Kumkapı Halıları* (pp. 18–23).
- DENİZ, B. (2005). Anadolu-Türk halı sanatının kaynakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 14(1), 79–103.
- DİYARBEKİRLİ, N. (1942). *Hun Sanatı*. İstanbul.
- FARROW, F. G., & HARROW, L. (1993). *Hagop Kapoudjian: The first and greatest master of Kumkapi school*. Scorpion Publishing Ltd.
- GÖRGÜNAY KIRZIOĞLU, N. (1995). *Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Motifler*. Ankara.

- İNALCIK, H. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KARAMAN, Ş. (2024). Kumkapı Halılarının Kökeni Üzerine bir Değerlendirme ve Yeni Örnekler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17(47), 1690–1715.
- ÖNDER, A. (2015). Feshane, Hereke ve Kumkapı halılarının tarihçesi. M. Unustası (Ed.), *Arkas Koleksiyonunda Osmanlı Halı Sanatı, 1834–1930* (pp. 106–112). Mas Matbaacılık.
- ÖNDER, A. (2017). Kumkapı halılarının tarihçesi. *Arkas Koleksiyonu'nda Kumkapı Halıları* (pp. 24–29).
- PARMAKSIZOĞLU, İ. (1971). *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*. Kültür Bakanlığı.
- ŞAHİN, S. (2017). *Arkas Koleksiyonu'nda Kumkapı Halıları*. Arkadaş Matbaacılık.
- UĞURLU, A., & UĞURLU, S. S. (2022). Anadolu Köy Halılarında Motif ve Kompozisyon Çözümlmeleri. *Arış Dergisi* (20-21), 208-226. <https://doi.org/10.32704/akmbaris.2022.171>
- UĞURLU, S. S. (2021). Literatürde Olmayan Bir Tabloda Ming Halısı ve Ming Halıları. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi* (6), 329-357. <https://doi.org/10.46372/arts.954106>
- YETKİN, Ş. (1991). *Türk Halı Sanatı* (2. bs.). Ankara.
- ANADOLU AJANSI. (2021). *Kumkapı Halıları Sergisi Açıldı*. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/kumkapi-halilari-sergisi-acildi> (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2025)